

Valerija Janićijević

ORCID 0000-0001-7252-7731

Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu

Milena Mitrović

ORCID 0000-0001-7881-7019

Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu

Školska lektira i kulturno pamćenje.

Sadržaji nacionalne kulture u nastavnim programima za srpski jezik na mlađem osnovnoškolskom uzrastu

Nastava srpskog jezika u osnovnim školama u Republici Srbiji počinje polaskom u prvi razred, što pripada uzrastu između 6 i 7 godina. Najvažniji školski predmet podrazumeva kontinuirano uvođenje učenika u znanja srpskog jezika i književnosti. Srpski jezik kao školski predmet organizuje se na osnovu važećeg nastavnog programa¹. U dokumentu koji se donosi za svaki razred posebno propisan je cilj predmeta, konkretni sadržaji iz različitih oblasti (nastava početnog čitanja i pisanja – samo u prvom razredu, nastava književnosti, nastava jezika i nastava jezičke kulture), ishodi – odnosno znanja, sposobnosti i veštine koje učenici treba da poseduju, jezički i književnoteorijski pojmovi, kao i načini ostvarivanja programa. Kroz organizovanu nastavu učenici se opismenjavaju, upoznaju sa osnovnim zakonitostima jezika, pravopisa i ortoepije, čitaju književna dela koja pripadaju srpskom i svetskom kanonu, razvijaju osećaj za lepo i vredno u književnosti, vaspitavaju ukus. Iako je zastupljen sa pet časova nedeljno u prva četiri razreda, predmet Srpski jezik u zaostatku je sa brojem časova maternjeg jezika u drugim evropskim zemljama².

Pored svega pomenutog važno je istaći da nastava jezika i književnosti ima i širi društveni značaj. On se najpre ogleda u jačanju nacionalnog i kulturnog identiteta

¹ U Republici Srbiji nedavno se završio proces reformisanja nastavnih programa za osnovnu školu. Ovim radom obuhvaćeni su novi programi nastave i učenja koji su usvojeni: *Pravilnik o programu nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* 2017, *Pravilnik o programu nastave i učenja za drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* 2018; *Pravilnik o programu nastave i učenja za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* 2019. i *Pravilnik o programu nastave i učenja za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* 2019. Potpuni bibliografski podaci nalaze se u spisku korišćenih izvora.

² Zbog celokupnog značaja nastave maternjeg jezika, nedeljni broj školskih časova je znatan u mnogim evropskim zemljama: u Francuskoj u prva tri razreda planirano je 10 časova nedeljno, a u druga dva razreda mlađeg školskog uzrasta 8, od ukupno 24 časa nastave nedeljno; u Austriji 8 časova nedeljno u mlađim razredima; u Rusiji i Slovačkoj 9 časova; u Sloveniji u prva tri razreda po 6 časova nedeljno (prema: V. Janićijević, *Nastava srpskog jezika i književnosti*, [u:] *Leksikon obrazovnih termina*, ur. P. Pijanović, Beograd 2014, s. 483).

učenika kroz čitanje i tumačenje dela nacionalne književnosti i kulture, kao i književnosti i kulture drugih naroda. Jedno od najpotpunijih pojašnjenja značaja najranije nastave jezika i književnosti čitamo u sledećim redovima:

Nastava srpskog jezika i književnosti jeste jedino sistematsko i kontinuirano uvođenje mladih ljudi u znanja i prostore maternjeg jezika i književnosti, sa presudnim uticajem na izgrađivanje ne samo njihove jezičke i književne kulture nego, još bitnije, njihovog odnosa prema kulturi uopšte, ali i, šire, prema ljudima u svetu. Gotovo svakodnevno, u možda najznačajnijem periodu za razvoj ličnosti, oni se susreću sa logikom i lepotom maternjeg jezika i svetom književnih dela. Predstava usađena u školi ne gubi se nikada sasvim i zbog toga je njena sazajna i obrazovna uloga nemejljiva. Značaj ovog nastavnog predmeta je veliki jer su jezik i književnost (kao najstvaralačkije ispoljavanje jezika) najvrednije duhovno dobro jednog naroda, čuvari njegovog pamćenja i kulture³.

Maternji jezik nije samo jedan među drugim nastavnim predmetima, nego je, u okviru školskog sistema, jezik sveukupne nastave, ali se time njegov značaj ne iscrpljuje. Jer on nije, kao što ponekad u novim reformama globalno gledano želi da se prikaže, jezik komunikacije, nego je sredstvo kojim se izražava učenikovo celokupno biće i njegov nacionalni identitet. On čuva sve svoje prethodne jezičke i kulturne epohe i ukupno pamćenje svoga naroda⁴. To što važi za jezik, još u većoj meri važi za književnost.

U najznačajnijim književnim tekstovima neprestano progovara vertikala sopstvene kulture i njeno duboko pamćenje. Štaviše, jedan od semiotičara književnosti Jurij Lotman tvrdio je da je unutarinja organizacija književnosti izomorfna sa kulturom, zato što ponavlja opšta načela njene organizacije⁵. Drugačije rečeno, kultura se ogleda u svakom književnom tekstu, a, svet pak možemo shvatiti kao jednu složenu i nikada do kraja pročitano i odgonetno knjigu. Nije slučajno što i srednjovekovni mislioci i savremeni pisci tvrde da postoji puna istovetnost između sveta i knjige.

[...] osobine teksta protegnute su na celu kulturu. Kao što je u srednjem veku na knjigu preslikavana čitava vasseljena. [...] postulira se da svu čovekovu delatnost u stvaranju, čuvanju i izmeni informacija odlikuje izvesno jedinstvo. Kada se već polazi od ovakvog jedinstva i korelativne povezanosti, nije teško zamisliti postojanje i nekog jedinstvenog teksta kulture, što i jeste kultura zamišljena kao jedan tekst⁶.

Ugrađujući u sebe celokupnu kulturu i oslanjajući se na nju, književnost je dobila ogromnu moć i ogroman zamah, postala je sposobna da deluje na čitavo čovekovo

³ A. Jovanović, *Srpski jezik i književnost: nastavni predmet, predmet identiteta i kulture*, „Inovacije u nastavi” 2015, 4, s. 9.

⁴ Samo jedan primer. U savremenom srpskom jeziku uobičajene su reči (po)vileneti (poludeti, pomahnitati) i umoriti (1. dovesti nekoga u stanje umora, zamoriti, iznuriti; 2. ubiti, usmrtniti; ~ se 1. postati umoran, izmoriti se, sustati; 2. oduzeti sebi život, ubiti se. *Rečnik srpskoga jezika*, Novi Sad 2007, s. 148 i 1397). Za savremenog govornika to su uobičajene reči u kojima on ne primećuje ništa neobično. Međutim, one u svom pamćenju, a shodno svome značenju, čuvaju sećanje na slovenski, paganski period i bića slovenske mitologije: vile i Moranu – boginju smrti, čije su osobine ugrađene u njihovo značenje.

⁵ Videti: N. Petković, *Elementi književne semiotike*, Beograd 1995, s. 72–73.

⁶ N. Petković, *Od formalizma ka semiotici*, Beograd 1984, s. 174–175.

biće. Čitajući književna dela mi se neprestano krećemo između mita i prirode, zemaljskih i nebeskih prostora, između ljudske konačnosti i večnih sveprožimajućih kosmičkih dešavanja. Ovaj rad kulture u književnosti prisutan je tokom celokupne istorije književnosti, od drevnih mitoloških i obrednih pesama do moderne poezije i proze⁷.

Veoma je bitno da u školskim programima budu u znatnoj meri zastupljena upravo ovakva dela u kojima se prepoznaje snažno delovanje kulture. Njihovo prisustvo je značajno iz više razloga: zbog same umetničke vrednosti, zbog snažnog estetskog, obrazovnog i identitetskog delovanja na učenike, ali i korelacije sa drugim predmetima. Polazeći od novih nastavnih programa u ovome radu izdvajani su i analizovani sadržaji koji se odnose na elemente srpske kulture i koji upućuju na nju, jer se njihovom obradom na času utiče na potpunije tumačenje književnog teksta, naglašava se obrazovna funkcija teksta i utiče se i na izgrađivanje kulturnog identiteta učenika.

U nastavnom programu za prvi razred osnovne škole kao cilj predmeta Srpski jezik takođe se naglašava estetska i identitetska uloga književnosti:

Ciljevi nastave srpskog jezika u prvom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja jesu da učenici ovladaju osnovnim zakonitostima srpskog književnog jezika radi pravilnog usmenog i pismenog izražavanja, negujući svest o značaju uloge jezika u očuvanju nacionalnog identiteta; da se osposobe za tumačenje odabranih književnih i drugih umetničkih dela iz srpske i svetske baštine radi negovanja tradicije i kulture srpskog naroda i razvijanja interkulturalnosti⁸.

Uočava se da autori ovako iskazanim ciljem programa ističu neophodnost upoznavanja učenika sa nacionalnom kulturom od najmlađeg školskog uzrasta. Iz cilja se jasno naglašavaju sadržaji kulture sa kojim se učenici upoznaju u prvom razredu. To su pre svega pismo, jezik, a zatim i književni tekstovi.

Nezavisno od samih književnih dela vrlo je bitna činjenica da učenici svoje školovanje započinju učenjem ćirilice, osnovnog pisma srpske kulture. Još tačnije, jedinog pisma srpske kulture do 1918. godine, preciznije do stvaranja državne zajednice južnoslovenskih naroda Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je 1929. preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Samo učenje štampanih i pisanih slova ćirilice, kao i isticanje ćirilice kao prvog pisma vrlo su važni nastavni sadržaji koji se tiču srpske kulture. Sa učenjem ćiriličkog pisma neizostavna je priča o Vuku Stefanoviću Karadžiću⁹, koja se iz razreda u razred širi u nastavi maternjeg jezika, ali i u drugim školskim obaveznim predmetima (Svet oko nas u malađim, a u starijim razredima u okviru Istorije).

⁷ O ovome više u: *ibid.*, s. 93–104.

⁸ *Program nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, Beograd 2017, broj 10, s. 4.

⁹ Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) najznačajniji je reformator srpske ćirilice. Radom na staroslovenskoj azbuci stvorio je srpsko ćiriličko pismo u kojem svakom glasu odgovara po jedan slovni znak. Pored njegovog književnog rada koji se sastojao u sakupljanju i sistematizaciji narodnih umotvorina, značajan je njegov rad na gramatici i pravopisu srpskoga jezika. Autor je *Pismenica serbskoga jezika po govoru prostoga naroda napisana* iz 1814. godine i prvog *Srpskog rječnika* iz 1818. godine.

U prvom razredu, što se odnosa književnosti i kulture tiče, za ovu priliku izdvojili bismo samo dva momenta. Prvo, kao autori tekstova javljaju se naši najznačajniji pisci poput Jovana Jovanovića Zmaja, Dušana Radovića, Desanke Maksimović, Branka Ćopića, Grigora Viteza, Dositeja Obradovića. Učenici će bar u najkraćem saznati ponešto i o uslovima u kojim su stvarali ovi autori. Tako će saznati da je Dositej Obradović naš veliki prosvetitelj 18. veka, koji je svoje školovanje započeo u fruškogorskom manastiru Hopovo, a završio na tada najvećim evropskim univerzitetima. Njegov razvojni put umnogome odgovara razvojnem putu i dilemama srpske kulture toga vremena, što učenici ne moraju u prvom razredu da nauče, ali će im ovaj podatak i slika čoveka koji skida monaške haljine i oblači građansko odelo ostati u sećanju. Saznaće takođe da je Jovan Jovanović Zmaj naš prvi veliki autor pesama za decu, koji je ovu književnost učinio ravnom sa drugim vidovima književnosti. I tako redom. Nabrojani pisci su daleko zastupljeniji u starijim razredima kada se dalje proširuju učenička saznanja o njima i čitaju književna dela složenije strukture, sa još izraženijim elementima nacionalne i svetske kulture.

Drugi bitan momenat jeste uvođenje konkretnih tekstova u nastavni program koji imaju ne samo književni, već i širi kulturni značaj.

U prvom razredu čita se narodna priča „Sveti Sava i đaci”. To je prvi susret učenika sa najznačajnijim srpskim prosvetiteljem Svetim Savom (Rastkom Nemanjićem)¹⁰. Obradom priče priziva se ličnost najznačajnijeg srpskog prosvetitelja i, nije preterano reći, tvorca srpske crkve i kulture, ali se i uspostavlja veza sa brojnim tekstovima koji govore o njegovom životu i delu, sa kojima će se učenici upoznavati tokom celog školovanja. Takođe je značajno da tekstovi o Svetom Savi potiču iz sve tri etape srpske književnosti (srednjovekovne, narodne i savremene), što je još jedno svedočanstvo o kontinuitetu i raznolikosti srpske književnosti i kulture. U priči o kojoj je reč narodni pripovedač osetio je potrebu da Svetom Savi dodeli više poštovanih osobina. Uopšte se Sveti Sava u narodnim pričama smatra vrhovnim učiteljem svoga naroda. Tako se on na mudar način dosetio kako da otkrije ko je od učenika ukrao zastrug meda: „Ko je ukrao med pašće mu danas pčela na kapu”.

Za našu temu je važno i programsko usmerenje u okviru školske lektire: „Izbor iz ilustrovanih enciklopedija i časopisa za decu o značajnim ličnostima srpskog jezika, književnosti i kulture (Sveti Sava, Vuk Stefanović Karadžić, znamenita zavičajna ličnost i dr.)”¹¹. Ova programska odrednica predstavlja jednu od dragocenih novina u odnosu na program koji je prethodio obrazovnoj reformi, a koji nije jasno isticao učenje o važnim ličnostima istorije i kulture. Budući da ovaj segment programa nije strogo normiran, on pruža nastavnicima i učenicima mogućnosti da shodno svojim interesovanjima prave samostalan izbor konkretnih tekstova. Bitno je istaći da su

¹⁰ Sveti Sava – Rastko Nemanjić (1175–1236) je treći sin Stefana Nemanje, osnivača srpske države koji je kao mladić otišao na Svetu Goru. Tu je kasnije zajedno sa ocem osnovao srpski manastir Hilandar, a 1219. se izborio za samostalnost srpske crkve. Sa puno razloga smatra se osnivačem i utemeljivačem srpske prosvete i kulture. Do danas je ostao najznačajniji srpski prosvetitelj. Njegov dan se slavi u svim srpskim školama i obrazovnim institucijama 27. januara.

¹¹ *Program nastave i učenja za prvi razred*, Beograd 2017, broj 10, s. 4.

ovakvi sadržaji zastupljeni i u ostala tri mlađa razreda osnovne škole, naravno sa drugim navedenim znamenitim ličnostima.

Sadržaj predmeta Srpski jezik u drugom, trećem i četvrtom razredu najavljuje istovetan cilj predmeta kao i u prvom¹². Smislaono isto određenje, ali potpunije i stilski preciznije dato je u delu programa „Ostvarivanje nastave i učenja” u drugom razredu. U njemu je dodatno naglašena uzajamna povezanost književnosti i kulture, iz nje proizašla moć književnosti da razvija i snaži empatiju kod učenika, pogotovo ako oni s radošću usvajaju predviđene sadržaje:

U nastavi književnosti najvažnije je kod učenika razvijati ljubav prema čitanju, graditi osećaj za lepo i vredno, vaspitavati ukus. Čitanje traži vreme, istrajnost i posvećenost, a negovanje ovih karakteristika predstavlja osnov za sva dalja učenja. Kroz čitanje književnoumetničkih tekstova i u razgovoru sa njima na času gradi se kritičko mišljenje, jer učenici treba da imaju sud o postupcima i osobinama likova, kao i o različitim događajima. Posebno je važno što književnost kod dece intenzivno razvija empatiju, time što kod čitalaca traži da se stave na mesto drugoga i da razumeju najrazličitije osobine i postupke likova. Nastava književnosti jača nacionalni i kulturni identitet učenika, kroz upoznavanje svoje književnosti i kulture, kao i književnosti i kulture drugih naroda¹³.

Od propisanih tekstova sa stanovišta književnosti i kulture najznačajnija su dela narodnog stvaralaštva. I ovde je u nekoliko kratkih narodnih priča glavni junak Sveti Sava („Sveti Sava, otac i sin”, „Sveti Sava i mati sa malim detetom”). Zbog kulturnog pamćenja i tradicionalnog morala koji u sebi sadrži, iz drugog razreda treba izdvojiti narodnu priču „Sedam prutova”¹⁴. Ona je velika pohvala porodičnim vrednostima i porodičnoj slozi kao temelju čovekovog postojanja. U priči je posebno naglašena uloga oca i njegovog autoriteta koji proističe iz životnog iskustva i stečene mudrosti.

U dva sledeća razreda donose se složeniji književni tekstovi u kojima je još prisutnija veza književnosti i kulture. Tačnije, mnoga od književnih dela u ovim programima ne mogu se razumeti ako se ne aktivira odgovarajući kulturni kontekst. Jedan od najočiglednijih primera, koji prevazilazi granice nacionalne književnosti, jeste čuvena priča Oskara Vajlda „Sebični džin”, ali u ovom radu, zbog koncepcije teksta, ostajemo u okvirima srpske književnosti. Programom zadati tekstovi na različite načine aktiviraju kulturni kontekst i kulturno pamćenje. Pojedini su birani imajući u vidu prethodno unete tekstove i već stečeno kulturno i književno iskustvo učenika.

¹² *Program nastave i učenja za drugi razred*, Beograd 2018, broj 16, s. 49; *Program nastave i učenja za treći razred*, Beograd 2019, broj 5, s. 7; *Program nastave i učenja za četvrti razred*, Beograd 2019, broj 11, s. 2.

¹³ *Program nastave i učenja za drugi razred*, Beograd 2018, broj 16, s. 51.

¹⁴ U priči je otac imao sedam sinova svađalica koji su zanemarili sav kućni posao. Bili su predmet pogleda i ogovaranja brojnih radoznalih suseda. Jednog dana otac se dosetio da će svađu, nerad i nebrigu za imanje rešiti tako što će sinu koji prelomi snop prutova dati deset dukata. Sinovi u silini sopstvenog inata nisu uspeali da prelome snop i ostali su bez obećane nagrade. Priča se završava očevim rečima koje su i važna životna lekcija: „To vam je, deco, vaša slika i prilika. Ne budete li snop, bićete sedam prutova koje, kako rekoste, svako dete može da slomi” (R. Žeželj, *Zov reči, čitanka za drugi razred osnovne škole*, Beograd 2019, s. 30).

Marko Kraljević je najveći srpski epski junak¹⁵. Njegovo junaštvo i borbe opevane su u više pesama koje čine Epski ciklus o Marku Kraljeviću. U programom propisanoj pesmi „Marko Kraljević i beg Kostadin” koja se čita i tumači u trećem razredu, Marko nije dat kao ratnik, već kao moralni junak. On nije u boju, nego u razgovoru sa čovekom koga ne smatra dostojnim da bi mu otišao na slavu (najveći srpski porodični praznik), iako mu je pobratim. Razlozi neodlaska (koji bi se u drugim okolnostima smatrali velikom uvredom) su visoke etičke prirode. Marko ne odlazi begu Kostadinu zato što ovaj nema razumevanja za siromašne, izneverava prijatelje koji su izgubili društveni uticaj i moć, i ne poštuje sopstvene roditelje. Budući da je reč o velikom porodičnom i hrišćanskom prazniku u osnovi Markovih moralnih načela našle su se dve jevandeoske zapovesti: *Ljubi bližnjeg svoga kao samoga sebe* i *Ljubi Gosopda Boga svim srcem svojim*. Bez uočavanja prisustva ovih zapovesti nemoguće je razumeti samu pesmu. Istovremeno, ona nam svedoči o nerazlučivoj vezi srednjovekovne i narodne kulture. U nastavnom smislu ona učenicima sugerše istovrednost ratničkih i moralnih podviga: Marko Kraljević je naš najveći epski junak upravo zbog toga što su u njegovom liku hrabrost i neustrašivost sjedinjeni u borbi na bojnom polju sa velikom težnjom za pravdom.

Priča „Zlatno jagnje” Svetlane Velmar Janković deo je *Knjiga za Marka*, zbirke pripovedaka u kojoj je u svakoj priči umetnički oživljen po jedan junak srpske srednjovekovne istorije¹⁶. Glavni lik navedene priče je dečak Rastko Nemanjić koji raste na dvoru svoga oca u gradu Rasu i time je očekivano da ima raskošno detinjstvo. Međutim, on je „prikazan sa problemima koje mogu imati deca svakog vremena ili socijalnog statusa, što priči daje univerzalno značenje i omogućava identifikaciju mladih čitalaca”¹⁷. Ova priča, kao i zbirka u celini, aktivira mnoge aspekte srednjovekovne istorije i kulture, i traži od mladih čitalaca da razumeju okolnosti u kojima su ovi junaci živeli, ali i da priču povežu sa prethodno pročitanim delima. Konkretno, učenici već u ovom (trećem) razredu poseduju određena znanja o srpskom srednjem veku, a „Zlatno jagnje” obrađuju pošto su se prethodno susreli, i u obaveznom i u izbornom delu programa, sa nekoliko dela o Svetom Savi. Zbog toga je ova priča pogodna za veći broj vertikalnih i horizontalnih povezivanja. Užeknjiževno gledano, i ova priča je svojevrsna parabola. Istorijskim činjenicama o Svetom Savi na koje se oslonila, Svetlana Velmar Janković je dodala dah mogućeg iskustva, zajedničkog mnogim dečacima, nezavisno od njihovog društvenog položaja

¹⁵ Marko Kraljević je i istorijska ličnost srpskog srednjeg veka. Njegovo pravo ime je Marko Mrnjavčević. Upravljao je teritorijom zapadne Makedonije. Nakon osvajanja dela zemlje, biva nemoćan da se suprotstavi velikoj otomanskoj moći i postaje turski vazal. Kao književni lik prikazan je u velikom broju pesama sa ogromnom snagom i hrabrošću, kao mudar i nadmoćan, zaštitnik slabih i siromašnih. Upravo te osobine, koje je narodni pevač dodelio ovom junaku, bile su dragocene moralne lekcije celokupnom srpskom narodu koji se borio za svoju slobodu.

¹⁶ Putovanje kroz ovu knjigu nastavlja se i u četvrtom razredu. Tada se upoznaje još jedna važna ličnost Despot Stefan Lazarević (1377–1427), i to kao lik u priči „Stefanovo drvo”. Stefan Lazarević je bio sin Kneza Lazara, pisac, vladar Srbije koji je započeo obnovu Beograda i od njega stvorio prestonicu Srbije.

¹⁷ Z. Opačić, *Tajne veze spoznaja u prozi za decu Svetlane Velmar-Janković*, [u:] *Naivna svest i fikcija*, Novi Sad 2011, s. 58.

i okolnosti u kojima žive i razvijaju se. Iako su u priči suptilnim umetničkim sredstvima blago sugerisane mnoge od istorijskih i legendarnih činjenica (priroda i karakter Rastkove braće, ljubav najmlađeg carevića prema knjizi, njegova okrenutost veri, druženje sa kaluđerima), glavni junak ove priče, slobodnije rečeno, jeste dečakov strah od vukova i njegova pobeda nad strahom. Tako uzeto, ova pripovetka modernim književnim sredstvima ponavlja, kao i pesme o Marku Kraljeviću, obrazac srednjovekovnih žitija sa glavnim junakom koji je oličenje uzornog čoveka. Sa druge strane, motiv pobede nad strahom od vukova i motiv pripitomljenog vuka koji će od sada zauvek da prati dečaka, imaju svoje uporište u narodnim legendama o Svetom Savi kao gospodaru vukova. Svetlana Velmar Janković je u ovoj relativno kratkoj priči aktivirala mnoge elemente naše stare kulture, istorije i predanja, ali je sama priča nesvodiva na njih i ne može, bez uproščavanja, da služi kao njihova ilustracija. Ona je u sebe ugradila uvek postojeću priču o detinjem strahu i neophodnom suočavanju sa sopstvenom nemoći kao jedinom načinu da se strah pobedi. Uostalom, svaka pripovetka iz pomenute zbirke „prikazuje onaj ključni trenutak koji dečake obeležava kao predodređene za velika dela i velika stradanja: (...) Rastka Nemanjića kako od uplašenog dečaka postaje biće velike unutrašnje snage”¹⁸.

Pesma „Miloš u Latinima” za četvrti razred zatvara niz epskih pesama koje se tumače na mladeškolskom uzrastu. Za našu temu ona je višestruko značajna. Najpre, njome se uspostavlja vertikalna srednjovekovne istorije i kulture: od prvih ličnosti dinastije Nemanjića, do završne epohe postojanja srpske države. U tom periodu Srbija je bila u stalnom dinamičnom odnosu sa grčkim i rimskim carstvom. Narodni pevač čitav vizantijsko-rimski svet imenuje odrednicom *Latini*. Ovde konkretno epski junak Miloš Obilić odlazi Latinima u misiju, ali je jasno da je reč o jednom od centara grčke, odnosno vizantijske kulture – o gradu Solunu. (To znamo jer se crkva Svetog Dimitrija iz pesme nalazi u Solunu, gradu čiji je zaštitnik ovaj svetitelj.) Ne ulazeći u mnoge detalje same pesme, treba naglasiti da je ona velika pohvala srpskom srednjovekovnom graditeljstvu i zadužbinarstvu. U njoj se veliča deset značajnih srpskih manastira, od kojih nekoliko idu u sam vrh naše srednjovekovne arhitekture, poput Studenica, Hilandar, Žiča i Dečani:

da vi znate naše namastire,
naših slavnih cara zadužbine,
kakovi su i koliko li su!
Da vidite lavru Studeničku
nedaleko od Novog Pazara;
[...]
da vidite čudo neviđeno,
b’jel Vilindar usred gore Svete,
zadužbinu Save svetitelja
i njegova oca Simeuna;
da vidite Žiču kod Morave
i kod Ibra više Karanovca,
[...]

¹⁸ Ibid.

Da vidite visoke Dečane
 kod Prizrena grada bjeloga
 zadužbinu kralja Dečanskoga;¹⁹

Zanimljivo je da narodni pevač, u okolnostima kada je srpski narod uglavnom nepismen i pod turskim ropstvom, veoma dobro zna gde se nalaze svi manastiri koje pominje, i gotovo u svim slučajevima tačno imenuje njihove ktitore. Naša narodna poezija u Vukovoj redakciji nastala je posle sjajne srednjovekovne kulture, ali je uspela da u svom pamćenju sačuva i njen duh i tačne podatke. Zbog svega navedenog, uključujući i korelaciju sa drugim nastavnim predmetima, značajno je što se ova pesma nalazi u školskom programu.

Rodoljubiva pesma „Ptice kosovčice” savremenog srpskog pesnika Moša Odalovića, koja se takođe čita u četvrtom razredu, izuzetno je značajna za ovu temu:

Plaću baka i deka.
 Šta im je, da mi je znati!?
 Plaću mama i tata –
 i ja ću zaplakati.

Neko nam oteo gnezdo,
 a mnogo, mnogo boli –
 kad se izgubi ono
 što se najviše voli.

U gnezdu bili ptici.
 Bili, nema ih više.
 A ptice kosovčice –
 plaću, padaju kiše...²⁰

Odalovićeve pesma je izvrstan primer kako književni tekst ima jedno značenje izvan konteksta nacionalne kulture, a u kontekstu nacionalne kulture drugo, koje ne ukida prvo nego ga dopunjuje i čini bogatijim i prisnijim za svoje osnovne čitaoce. U središtu pesme su ptice kosovi i njihovo razoreno gnezdo. Ptica *kos* zbog svoje pesme i crne boje perja u mnogim evropskim kulturama ima naglašenu simboliku. Ali, u većini od njih, ona nije nacionalno obeležena, nego aktivira dubinske (arhe-tipske) slojeve nadnacionalne kulture. Kos simbolizuje večernju i jutarnju pesmu – prelaz iz jednog doba dana u drugo, odnosno iz ovostranog u onostrano, itd. Uprkos tome, ova pesma se može, na prvom nivou recepcije, čitati samo kao pesma za decu, čiji je cilj da kod mladih čitalaca pojača ljubav prema slabim i nezaštićenim pticama, da izazove empatiju i svest o zajedništvu svih živih bića. Takvih pesama u književnosti za decu ima mnogo, verovatno kod svih naroda. Međutim, u srpskoj kulturi simbolika ove pesme je snažno nacionalno markirana. Veruje se da je po samoj ptici kos dobilo ime Kosovo, zemlja na kojoj se najvećim delom uspostavila srednjovekovna srpska država i srpska kultura. Kosovo je mesto na kojem se odigrao jedan od najznačajnijih bojeva u srpskoj istoriji (1389.) sa dalekosežnim

¹⁹ V. Đurić, *Antologija narodnih junačkih pesama*, Beograd 1990, s. 212.

²⁰ M. Odalović, *Ptice kosovčice*, [u:] *Dobro jutro, Velika Hočo*, Beograd 2017, s. 64.

posledicama po srpski narod koje traju do danas. Istovremeno, Kosovo je mesto viševekovnog stradanja i izгона srpskog naroda. Nije nebitno reći, naprotiv, da je upravo takvu sudbinu srpskog naroda podelio i autor ove pesme, rođen na Kosovu sa kojeg je bio prinuđen da se iseli²¹. Ne može se ova pesma čitati, ni razumevati izvan ovog, kratko opisanog, istorijskog i kulturnog konteksta. U najmanju ruku njeno čitanje je dvoplansko. U prvom planu ona podrazumeva pevanje o razaranju gnezda i stradanju mladunaca. Međutim, u srpskoj kulturi, taj *prvi* plan se neprestano pretapa u ovaj, samo uslovno *drugi* – o višegeneracijskom razaranju porodice i gubljenju zavičaja (*Plaču baka i deka / šta im je, da mi je znati!?* / *Plaču mama i tata – / i ja ću zaplakati*). Pri tome dvoplansko značenje je više nego jasno ugrađeno u pesmu: ona nas vodi u tom pravcu, jer nam sugeriše da to i nije samo ptičje gnezdo, već je ujedno i *naše gnezdo*, dom onoga koji peva (*Neko nam oteo gnezdo*)²². Naravno, veoma je bitno pitanje interpretacije pesme u nastavi i metodičkog pristupa, odnosno, kako će se „Ptice kosovčice” obraditi sa učenicima. Ali, ako se bar ne naznači složenost njenog značenja i neophodnost dvostrukog čitanja i razumevanja, biće izneverena umetnička priroda same pesme.

Zaključak

U radu se pošlo od neosporne činjenice da je maternji jezik i književnost najvažniji predmet u osnovnoškolskom obrazovanju u svim obrazovnim sistemima. Jer, osim užeg, nastava jezika i književnosti ima i širi društveni značaj. On se najpre ogleda u jačanju nacionalnog i kulturnog identiteta učenika kroz čitanje i tumačenje dela nacionalne književnosti i kulture, kao i književnosti i kulture drugih naroda. U najznačajnijim književnim tekstovima neprestano progovara vertikalna sopstvene kulture i njeno duboko pamćenje: kultura se ogleda u svakom književnom tekstu, a, sa druge strane, svet možemo shvatiti kao jednu složenu i nikada do kraja pročitano i odgonetnu knjigu.

Kroz analizu nastavnog programa, a pogotovu sagledavanjem književnih tekstova uočava se neraskidiva veza nastave srpskog jezika i kulture, ali i izuzetni značaj celokupne nastave maternjeg. Tumačena su dela koja potiču iz različitih književnih epoha (narodne i savremene književnosti) i pripadaju različitim žanrovima (epske narodne pesme, pripovetke, savremena poezija za decu). Dela su tako odabrana da se prikaže postojanje različitih jezičkih i kulturnih slojeva u tekstovima predviđenim

²¹ „Dramatična dešavanja novije istorije na prostoru Kosova i Metohije unela su u Odalovićevu poeziju sasvim drugačiji ton: motive egzistencijalne ugroženosti i straha, svest o zavičaju koji se izobličuje, razglobljava (poremećene vremenske i prostorne koordinate: pomešane strane sveta i vreme „iscurelo niz kazaljke”) i tone u ništavilo i hladnoću (nasuprot osećanju topline i zaštićenosti iz ranije pesničke etape). I konačno, tragično iskustvo obezdomljenja i napuštanja zavičajnog prostora unelo je u Odalovićevu poeziju motiv otetog zavičaja koji se nosi u sebi kao duhovni prtljag i iznova stvara u jeziku” (Z. Opačić, M. Stanišić, *Uvodna reč*, [u:] *Poezija Moša Odalovića*, ur. Z. Opačić, M. Stanišić, Beograd 2018, s. 7).

²² U *Rečniku srpskoga jezika gnezdo* označava: **1.** ležište koje prave ptice i neke druge životinje za polaganje jaja, negu mladih i kao zaklon; **2.** dom, kuća; domaće i porodično ognjište **b.** zavičaj, postojbina. **v.** mesto gde se nešto rađa, stvara, neguje, kolevka. **g.** sklonište, utočište; stecište, uporište (*Rečnik srpskoga jezika...*, s. 204).

za obradu u razrednoj nastavi, odnosno da učenici, primereno svom uzrastu, naslute i u određenoj meri upoznaju verikalu sopstvene kulture. Jer svi elementi, simboli, raznolikost, bogatstvo uverenja, ideja, obrazaca ponašanja i duhovnih tvorevina koje pripadaju srpskoj (nacionalnoj) kulturi imaju izuzetnu vrednost u mlađeškolskom uzrastu. Istraživanje pokazuje da nastava srpskog jezika (a to u najvećoj meri važi za svaki maternji jezik) ne može biti celovita i potpuna, ako se ne ostvaruje u širem kulturnom nacionalnom i evropskom kontekstu. Upućivanje učenika na opažanje i tumačenje kulturnih slojeva teksta, koje će iz razreda u razred upotpunjavati i nadograđivati, kao i podsticanje na dublje razumevanje nacionalne kulture, jedna je od najvažnijih misija celokupne nastave maternjeg jezika.

Izvori

- Đurić V., *Antologija narodnih junačkih pesama*, Beograd 1990.
- Janković V.S., *Knjiga za Marka*, Beograd 2013.
- Odalović M., *Dobro jutro, Velika Hočo*, Beograd 2017.
- Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i program nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, u: *Prosvetni glasnik*, Beograd 2017, broj 10, s. 1–8.
- Pravilnik o program nastave i učenja za drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, u: *Prosvetni glasnik*, Beograd 2018, broj 16, s. 47–52.
- Pravilnik o program nastave i učenja za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, u: *Prosvetni glasnik*, Beograd 2019, broj 5, s. 6–11.
- Pravilnik o program nastave i učenja za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, u: *Prosvetni glasnik*, Beograd 2019, broj 11, s. 1–7.
- Žeželj R., *Zov reči, čitanka za drugi razred osnovne škole*, Beograd 2019.

Literatura

- Hamović V., *Lektira*, [u:] *Leksikon obrazovnih termina*, ur. Petar Pijanović, Beograd 2014, s. 350.
- Ikor R., *Škola i kultura*, Beograd 1980.
- Janićijević V., *Nastava srpskog jezika i književnosti*, [u:] *Leksikon obrazovnih termina*, ur. Petar Pijanović, Beograd 2014, s. 483–485.
- Janićijević V., *Od moralnog ka junačkom – Određenje žanra epska pesma u programima i čitankama za razrednu nastavu*, „Inovacije u nastavi”, Beograd 2015, broj 4, s. 54–63.
- Jovanović A., Janićijević V., *Teacher – the man of culture and the cultured man – about the subject Serbian Culture in European Context at Teacher Training Faculty in Belgrade*, „Student in Contemporary Learning and Teaching”, Nowy Sacz–Belgrade 2009, s. 65–70.
- Jovanović A., *Rad kulture u književnosti – O jednom temeljnom načelu Novice Petkovića*, [u:] *Jezik, književnost, kultura – Novici Petkoviću u spomen*, ur. J. Delić, A. Jovanović, Beograd 2011, s. 93–104.
- Jovanović A., *Srpska kultura*, [u:] *Leksikon obrazovnih termina*, ur. Petar Pijanović, Beograd 2014, s. 758–761.

Jovanović A., *Branko Ćopić: školski pisac*, „Inovacije u nastavi” 2015, broj 4, s. 70–75.

Jovanović A., *Srpski jezik i književnost: nastavni predmet, predmet identiteta i kulture*, „Inovacije u nastavi” 2015, broj 4, s. 9–12.

Opačić Z., *Tajne veze spoznaja u prozi za decu Svetlane Velmar-Janković*, [u:] *Naivna svest i fikcija*, Novi Sad 2011, s. 57–61.

Opačić Z., Stanišić M., *Uvodna reč*, [u:] *Poezija Moša Odalovića*, ur. Z. Opačić, M. Stanišić, Beograd 2018, s. 5–10.

Petković N., *Od formalizma ka semiotici*, Beograd 1984.

Petković N., *Elementi književne semiotike*, Beograd 1995.

Rečnik srpskoga jezika, Novi Sad 2007.

Zlatković I., *Epska biografija Marka Kraljevića, tematsko-motivska osnova*, Beograd 2011.

Školska lektira i kulturno pamćenje. Sadržaji nacionalne kulture u nastavnim programima za srpski jezik na mlađem osnovnoškolskom uzrastu

Apstrakt

Maternji jezik nije samo jezik komunikacije, već i čuvar tradicije i kulture. U njemu su sačuvane sve prethodne jezičke epohe i ukupno kulturno pamćenje jednog naroda. Tako je i školski predmet Srpski jezik važan za izgrađivanje kulturnog i nacionalnog identiteta učenika i najvažniji predmet u osnovnoškolskom obrazovanju. Neophodno je da se posebna pažnja u organizaciji, planiranju i izvođenju nastave poklanja svim onim elementima nacionalne kulture koji su ugrađeni u jezik i, posebno, u književna dela. Tek tako književnost može u potpunosti da vrši svoju obrazovnu, jezičku, estetsku u identitetsku ulogu. Zato se u ovom radu razmatraju sadržaji srpske kulture u nastavnim programima za mlađe razrede osnovne škole. Polazeći od novih programa za prva četiri razred osnovne škole tumačeni su zadaci, ishodi, uputstva i propisani sadržaji u koje su ugrađeni različiti slojevi srpske kulture. Cilj istraživanja jeste da se sagleda prisustvo, rad i stvaralačko delovanje kulture u jeziku i propisanim književnim tekstovima. Tumačena su dela koja potiču iz narodne i savremene književnosti i pripadaju različitim žanrovima (epske narodne pesme, pripovetke, savremena poezija za decu). Zaključuje se da postoje napomene, usmerenja i brojni konkretni sadržaji koji u prvom ciklusu školovanja skreću pažnju na raznolikost i bogatstvo uverenja, ideja, obrazaca ponašanja i duhovnih tvorevina koje pripadaju srpskoj (nacionalnoj) kulturi.

Ključne reči: srpska kultura, razredna nastava, nastavni program, nastava srpskog jezika, književni tekst, književnost i kultura, istorija, kulturni i nacionalni identitet, empatija

Compulsory Reading Lists and Cultural Memory. National Culture Content in the Serbian Language Curricula for the Lower Primary School Grades

Abstract

Mother tongue is not only the language of communication, but also the guardian of tradition and culture. It preserves all earlier linguistic periods and an overall cultural memory of a nation. For this reason, the school subject of the Serbian Language is important for building students' national identity and it is indeed the most important school subject in primary education. In the processes of organizing, planning, and teaching, a due attention must be given to the elements of national culture that are built in the language and, specifically, in literary works. It is only in this way that literature can fully perform its linguistic, aesthetic, and identity role. This paper looks at the Serbian culture content in the early primary school

curricula. Taking the new curricula for the first four grades of primary school as a starting point, the authors analyse the objectives, outcomes, instructions, and the prescribed content in which different layers of Serbian culture are incorporated. The goal of the research is to examine the representation, effects, and a creative impact of culture in the Serbian Language and the literary texts included in the compulsory reading lists. The paper analyses the works belonging to national and contemporary literature, as well as to different genres (epic national poetry, short stories, and contemporary children's literature). Our conclusion is that the examined material contains the notes, guidelines, and many contents that in the first cycle of primary education draw attention to the diversity and richness of beliefs, ideas, behavioural patterns, and spiritual heritage of Serbian (national) culture.

Key words: Serbian culture, early primary school teaching, curriculum, Serbian Language teaching, literary text, literature and culture, history, cultural and national identity, empathy

Dr Valerija Janićijević – vanredni profesor za uže naučnu oblast *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti* na Učiteljskom fakultetu u Beogradu. Autor je monografija *Rodovi i vrste u nastavi književnosti – u mlađim razredima osnovne škole* i *Teorija književnosti u razrednoj nastavi*. Objavljivala je radove u naučnim zbornicima i časopisima. Jedan je od autora čitanke za prvi razred osnovne škole i recenzent je više udžbeničkih kompleta za mlađe razrede osnovne škole. Bila je član tima za izradu reformisanog programa za drugi, treći i četvrti razred osnovne škole (od 2017. do 2019. godine).

valerija.janicijevic@uf.bg.ac.rs

Milena Mitrović – asistent za uže naučnu oblast *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti* na Učiteljskom fakultetu u Beogradu. Student je doktorskih studija na istom fakultetu. Učestvovala je na nekoliko naučnih skupova u organizaciji Učiteljskog fakulteta iz Beograda, Učiteljskog fakulteta iz Užica, Pegadoškog fakulteta iz Jagodine. Radove je objavljivala u zbornicima sa ovih skupova i časopisu *Inovacije u nastavi*. Recenzent je udžbeničkog kompleta za srpski jezik za prvi razred osnovne škole.

milena.mitrovic@uf.bg.ac.rs